

*Міняйло Н. С.,
кандидат юридичних наук, доцент,
докторант Національної академії прокуратури України*

МЕЖІ ЗАСТОСУВАННЯ ПОНЯТТЯ «ОРГАНІЗОВАНА ЗЛОЧИННІСТЬ» В УКРАЇНІ

Анотація. Стаття присвячена сучасним тенденціям щодо використання поняття «організована злочинність» у кримінології та суспільстві загалом. Наводиться специфіка наповнення його сутності в європейських країнах і нашій державі. Звертається увага на складність відмежування організованої злочинності від суміжної злочинності в Україні, основується на наявній статистичній інформації про неї. Існує потреба в з'ясуванні більш чіткого місця організованої злочинності серед злочинності загалом, урахуовуючи сучасне українське кримінальне законодавство й побудову системи протидії цьому явищу. Точне сутнісне наповнення цього поняття дасть змогу встановити й чіткі межі його використання.

Ключові слова: злочинність, організована злочинність, зміст поняття, протидія, статистична інформація, співучасть, група осіб.

Постановка проблеми. Організована злочинність – це та категорія, яка широко використовується в науковій спільноті, її активна діяльність не раз засуджується представниками державної влади, а серед простого населення вона обговорюється як найвища безкарна злочинна поведінка, від якої потерпають усі, як суспільство, так і окремі індивідууми й держава. Багато разів у офіційних державних документах фіксується, що організована злочинність зміцнює свої позиції й поширює свій вплив на майже всі сфери діяльності суспільства, активно упродовжується в легальну економіку та виявляє прагнення проникнути до власних структур, підриває основи національної безпеки держави.

З метою активізації протидії цьому явищу у 2011 р. Президентом України схвалено Концепцію державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю, розраховану до 2017 р., де зазначається, що вона є суттєвим чинником посилення соціальної напруженості й дестабілізації суспільних відносин, виникнення деформації у сфері господарювання, уповільнення темпів економічного розвитку держави. Указується на важливість, актуальність і необхідність комплексного наукового дослідження та аналізу, напрацювання в цій сфері новітніх наукових розробок і пропозицій щодо зменшення її виявів [1, с. 2].

Загалом на сьогодні в Україні склалась ситуація, коли вияви організованої злочинності активно обговорюються, зокрема, і на високому державному рівні, розуміється і зростаюча небезпека нарощування нею свого потенціалу, наявне й усвідомлення того, що її діяльність несе реальну суспільну небезпеку; та й здавалося б, що й у наукових матеріалах їй приділено достатню увагу. Норми права, спрямовані на протидію їй, наявні також, а зменшення її негативного впливу на суспільство не відчувається пересічним громадянином. Крім того, офіційна статистична звітність компетентних органів щодо її виявів в Україні неабияк дивує, адже вона відображає якщо не сталий обсяг її активності, то загалом указує на деяке зменшення її виявів. Отже, про яку злочинність іде мова, яка є незначною в статистичних даних, але посягає на національну безпеку країни?

Питання протидії організованій злочинності різною мірою досліджується багатьма вченими, оскільки зачіпає як кримінологічну складову цього питання, так і кримінально-правову зокрема. У частині кримінологічних досліджень варто зауважити, що певною мірою питання організованої злочинності торкаються майже всі науковці. Разом із тим серед останніх досліджень цієї теми варто вказати роботи таких авторів, як В.І. Бобир, О.Ю. Бусол, О.М. Джужа, О.О. Кваша, О.Г. Кулик, О.М. Литвак, Т.В. Мельничук, О.В. Одинцова, О.Ю. Шостко та ін.

Організована злочинність є досить динамічною, вона адаптивна, швидко реагує на зовнішні фактори й удосконалює свою діяльність відповідно до прогресивності життєдіяльності суспільства. На сьогодні організована злочинність в Україні уже не така, як була 15–20 років тому, методи, сфери та особливості її діяльності також змінилися, що не можна не враховувати в її аналізі й прогнозуванні.

Держава не може ефективно протидіяти таким виявам злочинності без урахування її особливої сутності. Для цього необхідне вироблення єдиного розуміння того, що ми вкладаємо у зміст словосполучення «організована злочинність», чому саме хочемо протидіяти й де сучасні межі цього явища в Україні, а відповідно, урахувати її національні особливості, що і є метою статті.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сьогодні категорія «злочинність» і, відповідно, як її частина «організована злочинність» є термінами переважно кримінологічними. Саме наука кримінології формує основний базис наявних сучасних досліджень у цій сфері, хоча не можна відкидати, а більшою мірою варто враховувати напрацювання і в інших суміжних науках.

У різних друкованих кримінологічних виданнях організована злочинність отримує більше чи менше місця, за її якісними характеристиками поряд із професійною злочинністю у сфері економіки, корупційною, білокомірцевою злочинністю тощо. Вона як виокремлюється серед усіх інших, так і зберігає у своєму аналізі вказівку на те, що дуже тісно пов'язана майже з усіма іншими злочинностями, є певного роду їхньою «вершиною». Але виникає питання, як же тоді її виділяти окремо й аналізувати, якщо вона водночас і повсюди, і в тісних зв'язках з іншими, але, згідно зі статистичними даними, її вияв є досить низьким. Як же протидіяти саме виявам організованої злочинності, яке ж її фактичне місце в Україні?

Для початку варто зафіксувати той факт, що організована злочинність не є якимось окремим явищем, а є частиною злочинності загалом. Хоча й розуміння самої злочинності серед науковців залишається на сьогодні дискусійним і потребує окремого розгляду, ми в цьому випадку виходитимемо з таких моментів.

При визначенні кримінологічного поняття злочинності науковці користуються такими словами та словосполученнями, як «явище» або «соціальне чи соціально-правове явище», «вияв», «продукт», «різновид людської поведінки», «соціальний процес»,

«феномен суспільного життя», «різновид соціального відхилення», «соціально-правове явище» тощо [2, с. 40–55] Загалом її соціальна складова наявна майже завжди. Крім того, залишається фактом і те, що вона виявляється в конкретних злочинах (визнаних такими державою в певний період її розвитку), учинених на її території за певний період часу. Тільки через конкретний злочинний акт (діяння) злочинність із термінологічної категорії може перетворитись у реальну, фактичну.

Поряд із цим існують і численні теорії злочинності, основані на аналізі особливостей індивідуумів, які скоюють конкретні злочини. І це також потрібно враховувати, адже «чинити зло» повинен хтось конкретний – це певна особа як представник соціуму [3, с. 199] У світовій практиці це більш притаманно дослідженням соціології злочинності. Загалом її називають як «нормальною» частиною буття, так і зараховують до явно негативних, деструктивних явищ [4, с. 59]. Більш удалим, на нашу думку, буде використання слова «невід’ємною» частиною існування соціуму. Будь-який соціум без злочинності – утопія. Одним із визначень злочинності, що відображає сучасний погляд на неї української кримінології, є таке: злочинність – соціально зумовлене, історично мінливе, порівняно масове та кримінологічне явище, що виявляє себе в системі кримінально-карних діянь на певній території за певний період часу, а також осіб, які їх учинили [5, с. 60].

Отже, виокремивши найбільш характерні риси, ми виходимо з того, що злочинність як кримінологічна категорія є невід’ємною складовою будь-якого суспільства, відповідно, її соціально зумовленим явищем із чітким закріпленням у праві країни через формування вичерпного переліку злочинів на певний час, що робить її явищем і правовим, яке включає, зокрема, як криміналізацію, так і декриміналізацію різних діянь. Але лише фактичне скоєння індивідуумом (чи індивідуумами) конкретного діяння, передбаченого в цьому соціумі його правом як злочин (чи злочинів), перенесе злочинність із формальної в реальну площину з можливістю її вимірювання й аналізу, не кажучи вже про можливість і необхідність покарання.

Відповідно, і категорія «організована злочинність» як складова «злочинності» має всі основні притаманні їй ознаки, проте і свої особливості. Як немає серед науковців єдності щодо розуміння злочинності, так немає єдиного підходу й до тлумачення її складової – організованої злочинності. У вислів «організована злочинність» різні науковці та й практики вкладають своє розуміння, а його складність призводить до неефективного застосування чинних норм права, спрямованих на протидію цьому явищу. Хтось розглядає її через призму суб’єкта (організована група; злочинна організація), а хтось з позиції напрямів її діяльності, складності структурно-функціональних характеристик тощо. Разом із тим останнім часом більшість указує на те, що основною метою її виявів є систематичне отримання незаконних прибутків у якомога більших розмірах. Загалом вважаємо, що для її чіткого розуміння необхідно з’ясування всі три основні елементи: суб’єкт, поставлена мета й діяльність, якою вона досягається.

Проте неможливо визначити сутність будь-якої злочинності відірвано від положень законодавства її держави, яке діє на цей час і, відповідно, криміналізує ті чи інші діяння й передбачає відповідну систему та механізм притягнення до відповідальності осіб, які такі діяння вчиняють. Адже якщо є злочин, то повинно бути й адекватне реагування на нього, зокрема, і покарання.

Еволюція наповнення сутності змісту поняття «організована злочинність» відбувалась поступово. На її розуміння вплинув досить тривалий факт її дореволюційного та радянського тлумачення, адже Україна досить довго знаходилась у складі

СРСР з усіма відповідними наслідками в намаганнях її подолати. Враховуючи історичний генезис злочинності на тлі національних звичаїв і традицій буття, для аналізу цього поняття не зовсім підходять вияви організованої злочинності азійської, наприклад, китайської чи японської, що мають вікові корені та основані на «кровному братерстві» й смертному покаранні за непокору. Водночас аналіз специфіки структурної побудови організованої злочинної діяльності й подібних організацій має важливе значення на сьогодні і для України.

Питання еволюції сутнісного змісту поняття організована злочинність певною мірою досліджувались О.Ю. Шостко. Виділимо деякі основні вказані нею етапи цієї еволюції. Автор зазначає, що тривалий час у США поняття «організована злочинність» застосовувалась до об’єднання злочинців, що займалося організацією азартних ігор і проституції та захищалося представниками влади. Далі – до етнічних, добре структурованих злочинних організацій (передусім італійських, єврейських), які створювали небезпеку цілісності американського суспільства та його політичному устрою. Пізніше почали відмічати, що вона раціонально створена для здобуття максимальних прибутків за допомогою надання незаконних послуг і виробництва легально забороненої продукції, на які є попит суспільства. Із середини 70-х рр. минулого століття підхід до організованої злочинності як до свого роду «нелегального підприємства» почав домінувати й у європейських наукових дебатах.

О.Ю. Шостко аналізує численних нідерландських, німецьких, англійських кримінологів, які говорять про «групи, в першу чергу, сфокусовані на нелегальних доходах, які систематично скоюють злочини, що несприятливо впливає на суспільство, і які можуть ефективно захищати свою діяльність, зокрема через застосування фізичного насильства або нейтралізуючи окремих осіб за допомогою корупції» [6, с. 22–30].

Українська кримінологічна думка все частіше у своїй прогресивності звертається до вказівки на невід’ємність мети діяльності організованої злочинності в отриманні прибутку. Як зазначають Ю.Ф. Іванов, О.М. Джуца, організована злочинність – це системно пов’язана сукупність злочинів, учинених учасниками стійких, ієрархізованих, таких, що діють планомірно, злочинних структур (груп, співтовариств, асоціацій), діяльність яких прямо чи опосередковано взаємно підтримується та узгоджується, будучи спрямованою на отримання максимального прибутку зі злочинного бізнесу на визначеній території або у визначеній сфері, що взята під її контроль [5, с. 236].

На думку більшості практиків, які займаються аналізом організованої злочинності, вона визначається переважно як складна система організованих злочинних формувань із їх широкомасштабною злочинною діяльністю і створенням для такої діяльності найбільш сприятливих умов, що використовує як власні структури з управлінськими й іншими функціями після обслуговування цих формувань, їх діяльності і зовнішніх взаємодій, так і державні структури, інститути громадянського суспільства [7, с. 220].

Разом із тим варто звернути увагу, що в більшості підходів до аналізу організованої злочинності для визначення її особливостей і специфічних рис переважно використовуються приклади її вияву у США, Італії чи іншій усталеній «класиці», нерідко вона порівнюється чи аналізується із погляду на російські її дослідження та її тамтешні особливості. Організована злочинність в Україні, завдяки своєму історичному й ментальному розвитку, має свої особливості, не притаманні деякою мірою часто досліджуваній сучасній американській організованій злочинності, не враховувати які в побудові протидії їй буде нелогічним.

Аналіз організованої злочинності саме в Україні відбувається дещо в замкнутому колі, більшою мірою оснований на статистичній інформації щодо кількості виявлених правоохоронними органами організованих груп і кількості злочинів, що ними вчинено. Щодо кількості виявлених злочинних організацій, то статистична інформація про них не надає можливості здійснення їх суттєвого та змістовного аналізу й не відображає всієї специфіки української організованої злочинності. Загалом же реальна організована злочинність в Україні на сьогодні отримує надзвичайно високі прибутки, скоюючи діяння, які, по суті, не обліковуються як учинені саме нею, їх часто зараховують до виявів злочинності, з якою вона «межує», економічної, професійної, білокомірцевої чи взагалі до групової тощо.

Отже, аналіз української організованої злочинності має дві сторони: чисто теоретичну, на основі загального її розуміння та подібно до типових злочинностей сусідніх із нами країн із її аналізом, визначенням сфер діяльності, специфічних особливостей; і практичну, основу на аналізі «сухих цифр» її виявленого прояву, що не зовсім і дає змогу підтвердити теоретичну сторону. Але будь-який кримінологічний аналіз повинен ураховувати й відповідне сучасне законодавство, а воно, навпаки, буде ефективне та сучасне лише дослухаючись і сприймаючи рекомендації кримінологів. Відірваність цих частин тандему один від одного користі суспільству не принесе. Водночас більша частина законодавства, спрямованого на протидію організованій злочинності, не зазнавала суттєвих якісних змін уже десятки років, як і підхід до сутності цього явища.

Складається враження, що на сьогодні наука кримінологія пішла вперед, намагаючись переоцінювати своє бачення й розуміння злочинності та її видів, а практика змушена використовувати усталене законодавство. Ураховуючи те, що сама організована злочинність ефективно аналізує способи, якими може бути виявлена, і пристосовується до їх уникнення, статистичних даних про її вияви ми отримуємо все менше й менше.

Водночас не можна не враховувати специфіку української злочинності загалом, яка частково з радянської разом із нашою незалежністю стала українською, а принципи її побудови та діяльності певний час залишались усталеними, а вже потім змінювались. Те, як вона з організованої як високо скооперованої перетворилась в організовану як системно діючу на отримання надприбутків. Як справедливо зазначають О.Н. Ярмиш і В.О. Соболев, за результатами проведеного ними спільного дослідження «ефективність боротьби з організованою злочинністю багато в чому залежить від вивченості різних складових цього феномена».

Наведемо деякі висновки, на які вказують згадані вище автори, констатуючи, що офіційна статистика поки що не надає можливості одержати достовірні дані про вплив організованої злочинності на динаміку і структуру злочинності загалом. Проникнення у сферу економіки стало останнім часом основною тенденцією розвитку організованої злочинної діяльності в Україні й інших державах пострадянського простору. На цій основі можна виділити таке: 1) групи класичного професійно-злочинного типу, діяльність яких підпорядковується переважно кримінальним традиціям; 2) групи, де використовуються окремі традиційні елементи (групи перехідного типу); 3) групи, котрі ігнорують традиції злочинного світу (новостворені бандитські групи, де в більшості випадків немає справжніх професіоналів, які пройшли «школу» в'язниці, або суто «білокомірцеві» групи). Загалом не підтвердилася думка певної частини працівників правоохоронних органів і криміноло-

гів про «кінець ідеології» і старої злочинної традиції. Більш правильно говорити про трансформацію старих норм і їх селекцію різноманітними ОЗГ [8, с. 35–38].

Не можна не зазначити в цьому аналізі й того, що сучасне формулювання форм співучасті, яке безпосередньо має стосунок до протидії організованій злочинності, не сприяє деталізації його розуміння та встановлення її чітких меж. У межах цього дослідження лише коротко зазначимо, що всі передбачені нашою державою діяння як злочини можуть бути вчинені одноосібно або групою осіб, які, у свою чергу, залежно від суттєвих ознак, мають різну назву. Злочин може бути вчинено просто групою осіб (виконавців без попередньої змови між собою) та групою осіб за попередньою змовою (які до початку злочину змовилися (домовилися) про спільне його вчинення (виконання)). Учinenня злочину групою осіб за попередньою змовою вважається таким, яке вчинено фактично співвиконавцями за попередньою змовою. Така позиція є домінуючою на сьогодні в кримінально-правовій науці, на нашу думку, правильною і продиктованою самим законодавцем, хоча й не абсолютною. Не сприяє цьому й відсутність єдності щодо тлумачення цього моменту в різних постановках Пленуму ВСУ. Разом із тим видається, що це продиктовано формулюванням таких двох форм співучасті. Визначивши, який злочин варто вважати організованою групою, законодавець указав на стійкість об'єднання й системність учinenня злочинів, використавши зв'язку «для вчинення цього та іншого (інших) злочинів». Так, організована група стала відображенням структурного елемента організованої злочинності, а от учinenня одного злочину з фактичним розподілом ролей, а не технічним практика змушена на сьогодні кудись зараховувати, і в більшості випадків до таких, які вчинені групою осіб за попередньою змовою. Тим більше, виявів діяльності організованої злочинності стосується й учinenня злочину злочинною організацією.

Тобто, якщо подивитися на весь можливий на сьогодні вияв злочинності в нашій державі, ми мимоволі отримаємо дві великі групи: злочинність організовану й неорганізовану. Така ситуація не сприяє чіткості змістового наповнення та застосування поняття «організована злочинність». Еволюційність розвитку і трансформації саме української злочинності, специфіка сфер її активності обов'язково повинна враховуватись при формуванні системи методів і шляхів протидії їй, визначати як основи для її аналізу, так і сприяти змістовому наповненню терміна «організована злочинність», сприяти встановленню меж його використання.

Висновки. Загалом в українській кримінологічній науці склалась ситуація, коли активно використовується термін «організована злочинність», а чіткі межі його застосування не визначені, що впливає й на його змістове використання.

Отже, в це поняття привноситься все більше й більше продиктованих часом і розвитком нашого суспільства нових сутнісних ознак, що призвело до неабиякого його розширення. Ми повинні чітко розуміти, що саме ми вважатимемо організованою злочинністю на теренах нашої держави – вияв діяльності всіх злочинних організованих груп (організацій) у державі (а вони, справді, досить різні), чи розуміти під нею ту, яка в європейських країнах вважається організованою, оскільки системно та організовано спрямовує свою діяльність на отримання прибутку й усе більше називається незаконним підприємництвом, наповнюючи її сутнісний зміст цією невід'ємною для діяльності метою.

Тобто, фактично, зараз ми використовуємо термін «організована злочинність» саме так подвійно, зберігши його устале-

ну історично сформовану назву й наповнюємо все новим і новим змістом. Так, усієї української злочинності ми на сьогодні отримуємо дві величезні групи: злочинність організовану і злочинність неорганізовану.

Це питання потребує ґрунтовного та всебічного аналізу, оскільки використання одного й того самого терміна для позначення розрізних явищ на сьогодні призвело до того, що ми маємо вияви організованої злочинності усюди, а виявляємо й реєструємо лише одиниці. Варто більш чітко визначити, урахувавши специфіку саме української злочинності, термінологічний апарат її розмежування та якісного й сутнісного його наповнення.

Література:

1. Про Концепцію державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю : Указ Президента України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1000/2011>.
2. Кулик О.Г. Злочинність в Україні: теорія і практика кримінологічного дослідження : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 / О.Г. Кулик ; Держ. НДІ М-ва внутр. справ України. – К., 2013. – 400 с.
3. Костенко О.М. Модернізації доктрини сучасної кримінології у парадигмі соціального натуралізму / О.М. Костенко // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2014. – № 1 (2). – С. 190–208.
4. Курило В.І. Кримінологія: Загальна частина. Курс лекцій : [навчальний посібник] / В.І. Курило, О.Є. Михайлов, О.С. Яра. – К. : Кондор, 2006. – 192 с.
5. Іванов Ю.Ф. Кримінологія : [навчальний посібник] / Ю.Ф. Іванов, О.М. Джужа. – К. : Вид. ПАЛІВОДА А.В., 2006. – 264 с.
6. Шостко О.Ю. Теоретичні та прикладні проблеми протидії організованій злочинності в європейських країнах : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 / О.Ю. Шостко ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2010. – 446 с.
7. Ремський В.В. Кримінологічна характеристика організованої злочинності та деякі питання щодо її запобігання / В.В. Ремський // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2012 – № 2 (28). – С. 214–221.
8. Соболев В.О. Організовані злочинні групи як об'єкт соціологічного аналізу / В.О. Соболев, О.Н. Яриш // Український соціум. – 2001. – № 1. – С. 33–40.

Миняйло Н. Е. Пределы применения понятия «организованная преступность» в Украине

Аннотация. Статья посвящена современным тенденциям относительно использования понятия «организованная преступность» в криминологии и обществе в целом. Наводится специфика наполнения его сути в европейских странах и нашем государстве. Обращается внимание на сложность отграничения организованной преступности от смежной преступности в Украине, основываясь на имеющейся статистической информации о ней. Существует потребность в выяснении более четкого места организованной преступности среди преступности в целом, учитывая современное украинское криминальное законодательство и построение системы противодействия этому явлению. Точное сущностное наполнение этого понятия позволит установить и четкие пределы его использования.

Ключевые слова: преступность, организованная преступность, содержание понятия, противодействие, статистическая информация, соучастие, группа лиц.

Miniailo N. Limits of application of concept “the organized crime” in Ukraine

Summary. The article is devoted modern tendencies in relation to the use of concept “the organized crime” in criminology and society on the whole. The specific of filling of his essence is pointed in the European countries and in our state. Attention applies on complication of vidmezhuвання of the organized crime from contiguous criminality in Ukraine, based on present statistical information about it. There is a requirement in finding out of more clear place of the organized crime among criminality on the whole, taking into account the modern Ukrainian criminal legislation and construction of the system of counteraction this phenomenon. The exact essence filling of this concept will allow to set the clear limits of his use.

Key words: criminality, organized crime, maintenance of concept, counteraction, statistical information, participation, group of persons.